

JOHANN GOTTLIEB FICHTE

Az igazság iránti tiszta vonzalom élénkítéséről és fokozásáról

Hiába várjuk, hogy valamiféle szerencsés véletlen folytán rátaláljunk az igazságra, ha nem érezzük magunkban azt az eleven vonzódást, amely az igazságon kívül minden mást elutasít, és amely a keresésére tüzel bennünket. Ezért mindenki számára fontos kérdés, aki igényt tart az ész méltóságára: mit kell tennem azért, hogy felébresszem magamban az igazság iránti tiszta vonzalmat, vagy legalábbis megtartsam, fokozzam és élénkítsem?

Mint egyáltalán minden vonzalom, az igazság iránti is egy eredetileg bennünk rejlő ösztönön alapul. Tiszta ösztöneink között van egy olyan is, amely az igazságra irányul. Senki nem *akar* tévedni, és mindenki, aki téved, tévedését igazságnak tartja. Ha olyan módon tudnánk kimutatni, hogy téved, ami őt is meggyőzi, akkor azonnal feladná a tévedést, és helyette a vele ellentétes igazsághoz pártolna.

Ha olyasvalami történik, ami ezt az ösztönt érinti, ha esetünkben egy igazságot igazságként ismerünk fel, vagy egy tévedésről belátjuk, hogy tévedés, akkor szükségképpen tetszés ébred bennünk az előbbi, idegenkedés az utóbbi iránt. Mindkettő az adott igazság vagy tévedés tartalmától és következményeitől függetlenül ébred bennünk. Ha ezek az érzések ismétlődnek, akkor létrejön a vonzódás általában az igazság iránt. Ezért ezt a vonzódást *előidézni* nem lehet. Alapjai az ész lényegében rejlenek, megnyilvánulásait pedig tudatos hozzájárulásunk nélkül váltja ki a rajtunk kívüli világ. *Fokozni* azonban tudjuk ezt a vonzalmat.

Ahogy valamennyi erkölcsi cselekvés, ez is szabadság által történik. Ám a szabadság használatának összes szabálya eleve feltételezi a szabadság használatát, és csak annak ésszerű mondani: használd a szabadságodat, aki már használta. A szabadságnak ez az első aktusa, ez a kiszabadulás a szükségszerűség láncolatából anélkül történik, hogy mi magunk tudnánk a módját. Amilyen kevésbé tudatosul bennünk az első lépés, amelyet egyáltalán a tudat birodalmában tettünk, éppolyan kevésbé tudatosul a moralitás birodalmába való átlépésünk. Valahonnan a lelkünkbe hullik egy szikra, amely talán már régóta titkos sötétben parázslott. Felizzik, környezetét is izzásba hozza, lánggá válik, míg végül az egész lelket fel nem lobbantja.

Az ember minden gyakorlati vonzalma önmagát tartja fenn és élénkíti. Ez a lényege. Minden kielégülés megerősíti, megújítja, és egyre tudatosabbá teszi. A kibővült szükséglet érzése a véges lények egyetlen élvezete. Ennek megfelelően az ember minden vonzódásának, így az igazság iránti vonzódásának fokozását szolgáló legfőbb előírás így hangzik: *elégítsd ki az ösztönödet!* Ebből a jelen esetre nézve a következő két szabály adódik: szabadulj meg minden érdeklődéstől, amely ellentétes az igazság iránti tiszta vonzódással, és keress minden élvezetet, amely támogatja az igazság iránti tiszta vonzódást!

Ne ütközzünk meg az élvezet máskor méltán gyanús ajánlásán! Először is igaz, hogy az élvezet és csakis az élvezet fejleszti ki mindazokat az ösztönöket, amelyek az ember természetében vannak megalapozva. Az olyan élvezet, amely pusztán az állati érzékiség kielégülé-

sére alapozódik, felemésztí és megsemmisíti magát önmagában, és itt most nem erről van szó. A szellemi élvezet, mint például az esztétikai, magamagát fokozza. Ezek szerint ugyanígy igaz az is, hogy a fenti szabály az egyetlen, amely valamely szellemi érdeklődés fokozása céljából megfogalmazható. Egy teljesen más kérdés megválaszolása, hogy tudniillik ajánlható-e egyáltalán feltétlenül egy szellemi élvezet, egy magasabb rendű kérdés megválaszolásától függ, nevezetesen, hogy feltétlenné kell-e fokozni azt az ösztönt, amellyel ez az élvezet kapcsolatos. Ez utóbbi kérdés pedig egy még elsődlegesebb kérdéstől függ: hogy alá kell-e rendelni ezt az ösztönt valamelyik másiknak. Az ember esztétikai ösztönét például kétségkívül alá kell rendelni az igazság ösztönének és minden ösztön közül a legmagasabb rendűnek, az erkölcsi jóra irányuló ösztönnek. Magától ki fog derülni vizsgálódásainkból, hogy konfliktusba kerülhet-e az igazságra irányuló ösztön egy magasabb rendű ösztönrel. – Úgy gondolom azonban, hogy legalábbis itt nem szükséges azért kerülni egy kifejezést, mert visszaéltek vele.

Az igazság iránti vonzalmunknak *tisztának* kell lennie: minden tanulmányunk, gondolkodásunk és kutatásunk legvégső céljának az igazságnak kell lennie, pusztán azért, mert igazság.

Az igazság azonban önmagában véve *formális*. Az összhang és az összefüggés mindabban, amit elfogadunk: igazság; ahogy a gondolkodásban fellépő ellentmondás: tévedés és hazugság. Az emberben minden, így igazsága is e legfőbb törvény hatálya alá tartozik: Mindig legyél egységben önmagaddal! Ha ezt a törvényt általában a *cselekedeteinkre* alkalmazzuk, így szól: cselekedj úgy, hogy cselekedeted módja legjobb tudásod szerint örök törvény lehessen minden cselekedeted számára. Konkrétan az *ítélésre* alkalmazva ugyanez a törvény így hangzik: ítélj úgy, hogy azt a módot, ahogy most ítélsz, minden ítéled örök törvényeként gondolhasd el. Úgy ítélj ebben a meghatározott esetben, ahogyan ésszerű módon minden esetben ítélni akarhatsz. Soha ne tegyél kivételt abban, ahogy következtetsz. Biztos, hogy minden kivétel szofizmus. – Miben különbözik az igazság barátja a szofistától? Ha állításait önmagukban szemléljük, előfordulhat, hogy az előbbi téved, az utóbbinak pedig igaza van. Az előbbi mégis az igazság barátja akkor is, ha téved, és az utóbbi szofista, akkor is, amikor azért mond igazat, mert ez esetleg megfelel a céljainak. Ám az igazság barátjának nyilatkozataiban nincs semmi ellentmondás, a maga egyenes pályáján halad előre, anélkül, hogy jobbra vagy balra fordulna. A szofista állandóan irányt változtat, és görbe, kacsaringós utat jár be annak megfelelően, ahogy elmozdul az a pont, ahova meg akar érkezni. Az előbbi semmilyen pontra nem gondol, hanem a maga egyenes vonalát futja be, akármilyen pont bukkanjon is fel.

Ezzel az igazság iránt a pusztá *formája* miatt ébredő vonzalommal éppen ellentétes minden vonzalom, amely a tételek *meghatározott tartalmára* vonatkozik. Az ilyen materiális érdeklődés számára nem az a fontos, *hogyan* talál rá valamire, hanem csak az, hogy mit talál.

Tegyük fel, hogy korábban kimondtunk egy tételt, amellyel talán tetszést arattunk és megbecsülést vívtunk ki, és akkoriban őszintén is gondoltuk a dolgot! Kijelentésünk akkoriiban nem volt ugyan az ész lényegében gyökerező *általános* igazság, *számunkra* mégis igazság volt, amely az akkori személyes gondolkodás- és felfogásmódunkon alapult. Tévedtünk, de nem csaptuk be sem magunkat, sem másokat. Azóta vagy további kutatásokat végeztünk, amelyek csökkentették a távolságot egyéni gondolkodásmódunk, illetve az általános és szűkszerű gondolkodásmód eszménye között, vagy mások mutattak rá a tévedésünkre. Ugyanaz a materiális tétel, amely korábban formális igazság volt számunkra, most már ugyanaból az okból, amelyből ez volt, formális tévedéssé lett, és ha hűek vagyunk önmagunkhoz,

tüstént le is mondunk róla. Ehhez viszont el kell ismernünk, hogy tévedtünk, és valaki más esetleg messzebbre látott, mint mi. Ha nem tiszta és nem elég erős a vonzódásunk az igazsághoz, akkor addig védekezünk a korábbi nézetünkkel ellentétes meggyőződéssel szemben, amíg csak tudunk, és immár nem a forma a fontos számunkra, hanem a tétel anyaga. Csak azért védelmezzük a tételt, mert a sajátunk, és mert a hiú dicsőséget többre becsüljük az igazságnál.

Egy vélemény kedvez büszkeségünknek, kevélységünknek és felülkerekedni vágyásunknak. Valaki a lehető legerősebb érvekkel ingatja meg, amelyekkel szemben semmit nem tudunk felhozni. Vajon hagyni fogjuk meggyőzni magunkat? Ám akkor vagy jogos igényeinket kellene feladnunk, vagy el kellene ismernünk, hogy szándékosan vagyunk igaztalanok. Arra lehet számítani, hogy ameddig csak tudunk, védekezni fogunk a meggyőzéssel szemben, és szívünk minden rejtett zugában kibúvókat keresünk, hogy elkerülhessük.

Az igazság iránti tiszta vonzalom második akadálya a szellem lustasága és a gondolkodás ódzkodása fáradságától. Az ember természeténél fogva képzetalkotó lény, de természete révén nem is több ennél. A természet éppúgy meghatározza képzeteki sorát, ahogy testrészei kapcsolatát. Szelleme éppúgy gép, mint a teste, csak másfajta gép. Képzetalkotó gép, amelyet kívülről jövő hatás határoz meg, belülről pedig természetének szükségszerű törvényei. Ha sokat tudunk is, ha sokat tanulunk is, ha sokat olvasunk is, ha sok mindent hallunk is, akkor sem vagyunk többek ennél. Hagyjuk, hogy írók vagy szónokok dolgozzanak meg bennünket, és jóleső nyugalommal szemléljük, hogyan váltja bennünk az egyik képzet a másikat. Ahogyan a keleti kéjencek a fürdőikben különleges művészekkel masszíroztatják az izmaikat, úgy masszíroztatjuk másfajta művészekkel a szellemüket, és élvezetünk nemessége alig marad el amazok élvezetétől.

Ennek a vak hajlamnak tevékenyen ellenállni, beavatkozni az eszmék egymásra következősének mechanizmusába, parancsolni nekik és szabadon egy meghatározott célra irányítani őket, majd ettől az iránytól egészen a cél eléréséig el nem térni: ez ellenkezik a nyers természettel és fáradságba kerül, ellenállást feltételez.

Minden tétlen elernyedés éppen ellentétes az igazság iránti vonzódással. Ilyenkor egyáltalán nem az igazságra vagy a hamisságra, hanem egyedül a gyönyörűsége ügyelünk, amelyet a képzetek váltakozása nyújt nekünk. Nem is jutunk így az igazsághoz, hiszen az igazság egység, ezt pedig tevékenyen és szabadon kell létrehozni, fáradságos munkával, saját erőink latba vetésével. Tegyük fel, hogy egy szerencsés véletlen folytán ezen az úton valóban olyan képzetekhez jutnánk, amelyek önmagukban igazak! Ezek akkor sem *számunkra* volnának igazak, hiszen igazságukról nem saját gondolkodásunk révén győződünk meg.

A két rossz szokás együtt van meg azokban, akik kerülnek minden vizsgálódást, mert félnek, hogy az megzavarná őket nyugalomukban és hitükben. Mi lehetne méltatlanabb egy értelmes lényhez, mint az ilyen kifogás. Az egyik lehetőség, hogy nyugalomuk és hitük megalapozott; de akkor miért félnek a vizsgálódástól? Amit féltenek, annak a legélesebb megvilágítás szükségképpen a javára válna. – De talán csak álokoskodásunktól és rábeszélő képességünkötől tartanak. Ha nem hallották a következtetéseinket, és nem is akarják hallani, honnan tudhatnák, hogy álokoskodások? Talán nem bíznak az értelmükben, hogy minden hamis látszatot szerte fog foszlatni, amely csak meggyőződésükkel szemben felmerül, holott valami összehasonlíthatatlanul nagyobbra képesnek tartják, mégpedig arra, hogy különösebb megfontolás nélkül rátalált az egyetlen lehetséges igazságra. – A másik lehetőség, hogy alaptalan

a nyugalomuk és a hitük, és ha senki nem zavarja őket édes megelégedettségükben, a legkevésbé sem fontos számukra, hogy megalapozott vagy sem. Egyáltalán nem az igazság érdekli őket, hanem hogy hagyják nekik igaznak tartani azt, amit eddig annak tartottak: akár megszokásból, akár mert hitük tartalma jól esik restségüknek és romlottságuknak. Így megmaradhatnak abban a reményben, hogy saját hozzájárulásuk nélkül is erényesek és boldogok lehetnek – vagy akár még erény nélkül is boldogok lehetnek –, hogy sok élvezetben lehet részesük anélkül is, hogy bármit tennének, és hogy másokat dolgoztathatnak a maguk érdekében, amikor kedvük van restnek és romlottnak lenni.

Hamis minden vonzalom, amely a bemutatott fajtahoz tartozik, és kiirtása az első lépés az igazság iránti vonzódás fokozása felé. A második lépés: adjuk át magunkat annak az élvezetnek, amelyet az igazság iránti tiszta vonzódás nyújt. Az *igazság önmagában*, amennyiben pusztán minden gondolatunk harmóniáját jelenti, élvezetet nyújt, mégpedig tiszta, nemes, magasztos élvezetet.

Közönséges lélek az, akinek mindegy, hogy téved vagy az igazság birtokában van, legyen bár a kérdés mégoly jelentéktelen. Ugyanis egyáltalán nem egy tétel tartalma vagy következményei a fontosak, hanem egyedül az emberi szellem teljes rendszerében lakozó egység és összhang. Ám az embernek egységben *kell* lennie önmagával, egységes, önmagáért fennálló egészet kell képeznie. Csak ezzel a feltétellel ember. Tehát annak tudata, hogy teljes összhangban vagyunk önmagunkkal a gondolkodásunkban – vagy legalább egy ilyen összhangra való tisztességes törekvés tudata – a magunknak tulajdonított emberi méltóság közvetlen tudata, és morális élvezetet nyújt.

E törekvés és az általa előidézett harmónia révén bizonyítjuk magunknak, hogy önálló és minden olyasmitől különböző lény vagyunk, ami nem mi magunk vagyunk. Fenséges érzés részeseivé válunk: az vagyok, ami vagyok, mert ez akartam lenni. Hagyhattam volna, hogy magával sodorjon a szükségszerűség kereke, hagyhattam volna, hogy meggyőződésemet azok a benyomások határozzák meg, amelyek általában a természetből érnek engem, vagy a szenvedélyeimhez és a hajlamaimhoz való ragaszkodásom, vagy azok a nézetek, amelyekről a kortársaim meg akartak győzni: de én nem akartam. Kiszabadítottam magamat, öntevékenyen kutattam a magam által meghatározott irányban. Most ezen a meghatározott ponton állok, és magamtól, saját elhatározásomból és saját erőmből érkeztem el ideig. – Fenséges érzés részesévé válok: mindig az leszek, ami most vagyok, mert mindig ezt fogom akarni. Meggyőződésem *tartalma* ugyan a folyamatos kutatás nyomán változni fog, de ez a tartalom nem is fontos számomra. A *formájuk* soha nem fog megváltozni. Soha nem fogom engedni sem az érzékiségnek, sem valamelyik rajtam kívüli dolognak, hogy befolyásolja gondolkodásmódom alakítását. Ameddig csak látóhatárom terjed, mindig egységben leszek önmagammal, mert mindig ezt fogom akarni.

Az emberi mivolt igazi karaktere nem más, mint tiszta önmagunknak ez a szigorú és éles megkülönböztetése mindentől, ami nem mi magunk vagyunk. Ennek az önérzetnek az erőssége és terjedelme határozza meg humanitásunk mértékét. Ebben áll minden méltóságunk és egész boldogságunk.

Ezzel a szilárd meggyőződéssel, hogy mindig egységben van önmagával, az igazság eltökélt barátja nyugodtan halad előre a vizsgálódás útján. Bátran megy elébe mindennek, amivel csak találkozhat. Annak, aki még nem vált önmagával megegyezővé – amit pedig tulajdonképpen keres és akar –, rendkívül aggasztó, ha útja során olyan tételekre bukkan, amelyek

minden korábbi nézetének, valamint kortársai és a megelőző korok nézetének is ellentmondanak. Bizonyos, hogy ez az aggodalom az egyike a fő okoknak, amiért az emberiség olyan lassan haladt az igazság felé vezető úton. Aki az igazságot önmagáért keresi, teljesen mentes ettől az aggodalomtól. Legyen bár mégoly meghökkentő, merészen szembenéz minden konklúzióval. Nem az volt a kérdése, hogy konklúziója meghökkentőnek tűnik vagy ismerősnek, nem is az, hogy saját és mások minden eddigi nézetének ellentmond-e vagy nem. Az volt a kérdése, hogy legjobb tudása szerint megfelel-e a gondolkodás törvényeinek vagy sem, és ezt fogja vizsgálni. Ha az bizonyosodik be, hogy megfelel nekik, akkor szent és tiszteletreméltó igazságként fogja elfogadni. Ha nem felel meg nekik, akkor tévedésként fogja elvetni; nem azért, mert az általános vélekedésnek, hanem mert legjobb tudása szerint a gondolkodás törvényeinek mond ellent. Addig azonban teljesen közömbösen viszonyul hozzá; nem a tartalmára vonatkozóan tette fel a kérdést; azt ismeri. A formáját kell még vizsgálnia.

Ezzel a hideg nyugalommal és szilád eltökéltséggel pillant bele általában az emberi nézetek sűrűjébe és a saját felmerülő gondolataiba, kételyébe. Minden kavargó és viharzik körülötte, de nem benne. Ő nyugodtan néz elérhetetlen várából a viharra. A maga idejében majd parancsolni fog neki, és egyik hullám a másik után fog lecsillapodni. – Csak harmóniát akar önmagával, és meg is teremti egészen addig a pontig, ameddig ez idáig elért. Amott még zűrzavar van a nézetei között. Ez nem az ő hibája, mert odáig még nem tudott eljutni. Oda is el fog jutni, és akkor az a káosz is a legszebb rendbe fog átmenni. – Végül is mi volna a legsúlyosabb, amibe ütközhetne? Tegyük fel, hogy az igazságra való törekvésének végeredményeként azt találná – vagy azért (ami lehetetlen), mert egyáltalán a véges ész korlátai, vagy azért, mert saját individuális korlátai ezt okozzák –, hogy egyáltalán nincs igazság és bizonyosság. Elfogadná ezt a sorsot is, a legnehezebbet, amely kijuthat neki, hiszen boldogtalan ugyan, de nem vétkes. Tudatában van tisztességes keresésének, és ez a tudat lép minden boldogság helyére, amelyben még része lehet.

Az igazság eltökélt barátja ugyanilyen nyugodt marad – ha ez a körülmény egyáltalán említésre méltó –, azzal kapcsolatban is, amit *mások* mondanak majd eleinte a meggyőződéséről, ha esetleg abba a helyzetbe kerül, hogy közölnie kell őket. A tudás embere mindig ebben a helyzetben is van, hiszen nem pusztán a maga kedvéért, hanem egyszersmind másokért is kutat. Mert hiszen egyáltalán nem az a kérdés, hogy másokkal, hanem az, hogy önmagunkkal összhangban gondolkodunk-e. Ha az utóbbi megvalósul, akkor anélkül, hogy tennénk érte valamit, vagy kérdezősködnénk felőle, az előbbiben is biztosak lehetünk mindazok esetében, akik összhangban vannak önmagukkal. Mert az ész lényege minden értelmes lényben egy és ugyanaz. Nem tudjuk, hogy *mások* hogyan gondolkodnak, és ebből nem tudunk kiindulni. Azt viszont megtudhatjuk, hogy *nekünk* hogyan kell gondolkodnunk, ha ésszerűen akarunk gondolkodni; és ahogyan nekünk kell, úgy kell minden értelmes lénynek. Minden vizsgálódásnak belülről kifelé kell haladnia, nem pedig kívülről befelé. *Nekem* nem úgy kell gondolkodnom, ahogyan *mások* gondolkodnak, hanem azt kell feltételeznem, hogy ahogyan *nekem* kell gondolkodnom, úgy gondolkodnak mások is. – Vajon egy értelmes lény számára értelmes cél volna-e azokkal összhangban lenni, akik nincsenek összhangban önmagukkal?

A formális igazság érdekében kifejtett *erő* érzése tiszta, nemes, tartós élvezetet nyújt.

Ilyen élvezetet csakis olyasmi tud adni nekünk, ami a sajátunk, és amit szabadságunk méltó használata révén szereztünk meg. Amit ellenben közreműködésünk nélkül kívülről kaptunk, az nem biztosítja nekünk önmagunk élvezetét. Nem a miénk, és éppúgy elvehető tő-

lünk, mint ahogyan kaptuk. Nem önmagunkat élvezük benne, nem saját érdemünket és nem saját értékünket. Mindez különösen is igaz a szellemi erőre. Amit jó koponyának, született tehetségnek, szerencsés természetnek neveznek, annak egyáltalán nincs szerepe önmagunk ésszerű élvezésében, mert mindebben semmi érdemünk nincs. Mi az *én* hozzájárulásom ahhoz, ha érzékenyebb és aktívabb szervezetet kaptam, olyant, amelynek mindjárt születésemkor erősebb és célszerűbb afficiációi voltak? Én terveztem ezt a szervezetet? Én választottam ki több lehetséges másik közül, és én ajándékoztam magamnak? Vajon kiszámítottam-e és irányítottam-e azokat a benyomásokat, amelyeket születésemkor szereztem?

Erőm kizárólag annyiban az *én* erőm, amennyiben szabadság révén hoztam létre. Más azonban nem hozhatok létre benne, mint az irányát, és ebben áll az igazi szellemi erő. A vak erő nem erő, inkább tehetetlenség. Irányát azonban én adom neki szabadságom által, amelynek szabálya nem más, mint hogy mindig önmagával összhangban működjön. Korábban idegen erő volt, az akarat és cél nélküli természet ereje – bennem.

Ezt a szellemi erőt a használat megerősíti és fokozza, és ez a fokozódás, mert érdem, élvezetet ad. Felemelő tudatban részesít: gép voltam, és az is maradhattam volna. Saját erőmből, belső ösztönzéstől hajtva tettem önálló lényvé magamat. Önmagamnak köszönhetem, hogy most könnyedén, szabadon, saját céljaimnak megfelelően haladok előre. Önmagamnak köszönhetem, hogy rendíthetetlenül, szabadon és merészen bármilyen vizsgálódást megkövetelhetek. Önmagamnak köszönhetem ezt az önmagamra vetett bizalmat, ezt a bátorságot, amellyel mindarra vállalkozhatom, amire vállalkoznom kell, és a sikernek ezt a reményét, amellyel belekezdek a munkába.

E szellemi erő egyszerre mind a morális képességet is megerősíti, és maga is morális. E kétő bensőleg függ össze, és kölcsönösen hat egymásra. Az igazság szeretete előkészíti a morális javakra, és maga is azok egyik formája. Azáltal, hogy minden hajlamunkat, rögeszménket, szempontunkat, mindent, ami rajtunk kívül van, szabadon alávetjük a gondolkodás törvényeinek, hozzászokunk, hogy meghajoljunk és elnémuljunk általában a törvény eszméje előtt. Az alávetésnek ez a szabad aktusa maga is morális cselekvés. Az elhatalmasodó érzékiség éppolyan mértékben gyengíti az igazság iránti vonzalmunkat, mint az erkölcsiség irántit. A győzelem, amelyet az előbbi az érzékiség felett arat, egyszerre mind az erényt is győzelemre vezet. A szellem szabadsága *egy* adott területen felszabadítólag hat minden más területen is. Aki az igazság kutatása során mindent megvet, ami rajta kívül van, az megtanulja megvetni a rajta kívül levőt egyáltalán minden cselekvésében. A gondolkodásban való eltökéltség szükségképpen vezet el a morális minőséghez és az erkölcsi erőhöz.

Semmit sem kell már hozzáfűznöm ehhez, hogy érezhetővé tegyem e gondolkodásmód méltóságát. Aki képes rá, az már azáltal is érzi, hogy bemutattam ezt a gondolkodásmódot. Aki nem érzi, annak örökre ismeretlen is marad. –